

ROCHEL Károly úgy látta, hogy az éghajlati (szárazság), az állati károsítók (rovarok) és a növényi károkozók együttes fellépése tulajdonképpen csak tüneti jellemző. Az igazi bajt a legtöbbször megismételt sarjzartatás okozza. Ma, a modern kori tölgypusztulás idején ezt a problémát már árnyaltabban ítéltük meg. Feltehetően egész kárláncolat okozta a tölgyesek pusztulását, amely kárláncolatra különösen a sarjeredetű fák voltak fogékonyak.²⁰⁴

Az előhegységi tölgyesek makkvetéses felújítását a *vaddisznóállomány* tette szinte teljesen lehetetlenné. A kezelő erdőtisztek döbbenten látták, hogy a sörtevad nem az állomány alatt, a lehullott makkot eszi, hanem a makkvetéseket túrja ki.²⁰⁵

Összességében az erdővédelem a kincstári erdőgazdálkodásnak nem képezte központi kérdését. Sem a technikai felszereltség, sem a gazdálkodás körülményei nem ösztönözték az erdővédelmi szempontok hatékonyabb érvényesítését. Így az óriási erdőségek mellett még a több száz holdas károk megelőzésére is csak csekély erőfeszítést tettek.

2.8 MELLÉKHASZNÁLAT

Erdei mellékhasználat alatt értik a fa kivételével az erdőből származó hasznosítható összes növényi, állati és ásványi terméket. Az ásványi termékek, így a mészkőbányák, szénbányák mostani tárgyunktól elvezetnének, csak jelezzük, hogy az erdélyi bányák egy része is kincstári területen volt. Az állati mellékhasználat közül a halászat és a vadászat tartozik ide, a növényi közül pedig a mezőgazdasági mellékhasználat a legjellemzőbb.

2.8.1 Mezőgazdasági mellékhasználat

A növényi mellékhasználat körében az *erdei legelők és kaszálók* hasznosítása már 1879 előtt, az új erdőtörvényt megelőző időszakban is állandó összeütközésre adott alkalmat. Példaképpen említjük meg a Fogaras vidéki Ótohán községet, ahol – az általános polgári törvénykönyv rendelkezései szerint – a kincstári erdőkben szabadon legeltettek. 1869-ben azonban a kincstári uradalom kezelősége ezt megtiltotta, mert az Erdészben érvényes, 1852. évi osztrák erdőtörvény 10. §-a lehetővé tette a legeltetés tilalmazását. A polgári törvénykönyvvel ellentétben ez az erdőtörvény ugyanis azokban az erdők-

ben, amelyekben „a már létező vagy még csak növesztendő fasarjadéknak ártalmára lehetne”, tiltotta a legeltetést. A fellebbezések során a belügy-, illetve földművelésügyi miniszterhez eljutott otoháni kérést tehát ilyen értelemben intézték el.²⁰⁶

Az 1879. évi erdőtörvény rendelkezéseinek életbe léptetése előtt a Maros-Temes-Béga vidéken is kiterjedt legeltetés folyt. A legelőket úgy adták bérbe, hogy megbecsülték azok értékét és a rajta legeltethető állatok számát. Így számították ki az állatonkénti *fűbért*. Igen ám, de ha valaki kevesebb állattal jelentkezett, ráadásul nem is akart az egész idényben legeltetni, annak csak a ténylegesen felhajtott állatok után kellett fizetnie. A legelőt azonban a kevesebb állat is összejárkálta, tehát az újabb jelentkező már nem a teljes értékű legelőért fizette ki az állatlétszáma szerint megállapított bért. Ezért DÍVALD 1868-ban azt javasolta, hogy továbbra is becsüljék meg a legelők értékét, de azokat lehetőleg *árverés* útján adják bérbe. Ráadásul az erdei legelőket külön a nyári időszakra, és külön a télire, mert a makktermést csak ősszel lehet megbecsülni.²⁰⁷

A javaslatnak megfelelően fokozatosan bevezették az árverést és a nyári (április elsejétől szeptember végéig), illetve téli (október elsejétől március végéig) legeltetést. Idővel azt is el tudták érni, hogy a marhákat csordákba egyesítve, pásztorok felügyelete alatt legeltessék.

A téli legeltetést behatárolta a *makktermés időszakossága*. A gyakori hernyófalás, a tavaszi fagyok és a nyári hőség, szárazság ezen a vidéken csak 8–10 évente engedett megfelelő makktermést. Ugyanakkor a sertéstenyésztők nem nagyon versenyeztek például a Lippa környéki makkoltatásért, mert az erdőkben kevés volt a vízállásos hely és a túrtáplegelő. A sertések makkoltatásához pedig víz és zombékos, nedves, tűrható területre is szükség volt.²⁰⁸

Ezzel ellentétben a görgényi uradalomban a makkoltatás jelentős bevételt hozott. Bő makktermésű években ősszel a kondák mintegy három hónapig járták az erdőt. Különösen a Mocsár-erdőt szerették, ahol a jó makktermésen kívül elegendő vizet, sőt a tisztásokon túrtáplegelőt is találtak. Itt még az enyhe teleken is makkoltattak, legeltettek (főleg anyakocákat).

A *szénatermést* szintén a Mocsár-erdő környékén tudták jól értékesíteni. A kaszálást résziben végeztették. A kincstár általában a boglyák egyharmadát tartotta meg, amit tavasszal elárvereztek.²⁰⁹

Az 1879. évi erdőtörvény általában szigorította a legeltetési lehetőségeket. A véderdőkben, laza talajú helyen tiltotta, az egyéb erdőkben pedig korlátozta a legeltetést. Ez utóbbi azt jelentette, hogy az erdőtörvény alapján készülő üzemtervekben megtiltották a 20 (30) évnél fiatalabb erdőkben a legeltetést. Ezek a tiltó rendelkezések ugyan főleg a községi, közbirtokossági erdőkben okoztak gondot, de a kincstári erdőkben is merültek fel problémák. Főleg azokon a helyeken, ahol a települések körül csak kincstári területek voltak.

Például a szászsebesi erdőhivatal vajdahunyadi és dévai erdőgondnokságában 1912-ben miniszteri rendeletre szabályozták a rétek és legelők bérletét.²¹⁰ A korábbi (szabad) árveréssel 1–5 évre bérbé adott területen a miniszteri rendelet hatására

- megállapították az egyes községek körzeteit, ahol csak az adott község lakosai árverezhettek;
- a bérleti szerződéseket 10 évre kötötték;
- a szerződésben meghatározták a szükséges talajjavítási, vízelvezetési stb. teendőket, amelyek végrehajtását szigorúan ellenőrizték;
- az elvégzendő munkákat természetesen figyelembe vették az adott terület kikiáltási árának megállapításakor;
- a kincstári kaszálókat és legelőket úgy igyekeztek kialakítani, hogy azok 5 kh (2,9 ha) körül legyenek, tehát mindenkinek jusson elegendő.

Egy ilyen, *szerződéses rendszerben* a kincstár a rétek és legelők javítását a bérlőkkel igyekezett elvégeztetni, akik hosszú távú hasznosítás reményében vállalkoztak erre a munkára. A másik megoldást a *bárcázási rendszer* bevezetése jelentette. Ebben az esetben az erdőgondnokság maga végezte el a legelők javítását, karbantartását, majd megállapította az oda felhajtható állatok számát. A legeltetésre jelentkezőknek – a fűbér lefizetése után – bárcát állított ki, amelynek alapján az állatokat felhajthatták a legelőkre. Kétségtelenül ez a bárcázási rendszer biztosította belterjesebb, házi kezelést, de elég sok gondot okozott mind a gazdáknak, mind a pásztoroknak, legfőképpen pedig az erdőgondnokoknak. A gazdák a korábbi, korlátlan (adott területen korlátlan) legeltetést sírták vissza. A pásztorok dolgát a legeltetett jószág fajok, nemek és kor szerinti szétválasztása nehezítette. Az erdőgondnokok a pásztorok megfogadása körüli teendőket sokallták. Szerintük elegendő lett volna az erdőgondnok-

nak csak a vétójogot kikötni, a többi oldják meg a legeltetni akaró gazdák.

A bárcák kiállítását – egy visszaélés következtében – a földművelésügyi miniszter az erdőgondnokok kötelezettségévé tette. A bárcák három példányban, indigó nélkül készültek, így az erdőgondnokok a legeltetési idény előtt napokat, sőt heteket töltöttek a bárcák körmölésével. (Nem volt elegendő csak aláírniuk, saját kezűleg kellett kitölteniük.) Hiába kérték, hogy mentse fel ez alól őket, a békeévek alatt nem került rá sor. A minisztériumi szervek csak az indigó használatának engedélyezését helyezték kilátásba.²¹¹

Az 1914-ben kitört világháború miatt sem a hosszabb távra kötött bérleti rendszer, sem a bárcázás nem bontakozhatott ki. A bérlők nem tudták a bérleti díjat fizetni, ezért a bérleti szerződéseket sorra felmondták. Például a nagybányai főerdőhivatal területén a hadba vonultak képviselői 1915-ben mondták fel a szerződéseiket, helyette részes bérletet vállaltak. Az otthon maradt asszonyok és gyerekek viszont a következő években a részes művelést sem tudták elvégezni.²¹²

Különösen nagy takarmányhiány volt 1918-ban, amikor a miniszter a kincstári erdőkben általánosan lehetővé tette az erdei legeltetést és a *lombtakarmány gyűjtését*.²¹³ Szerencsére 1918 őszén jó tölgy- és bükkmakktermés volt, úgyhogy a takarmányhiányon a *makkgyűjtés szorgalmazásával* próbáltak felülkerekedni. Ugyanígy a vadgesztenye gyűjtését és forgalmazását miniszterelnöki rendelet írta elő, de az októberi-novemberi események már nem tették lehetővé a tervezett országos gyűjtés megvalósítását.²¹⁴

Kincstári területeken azonban októberben még kötöttek makkoltatási szerződéseket. Ezekből tudjuk, hogy például a szászsebesi erdőhivatal zalatnai erdőgondnokságában az erdőgondnokság már saját tenyésztésű sertéseket makkoltatott. Ugyanakkor egy szerződéstervezetből kitűnik, hogy a magánosoknak bérbe adott területekért nemcsak pénzt, hanem sertést (süldőket és hízókat) is vártak. A sertésekért az erdőgondnokság ugyan fizetett volna, de egyértelmű a kényszerhelyzet.²¹⁵

A legelőhasznosítás, így a mellékhasználat különleges ágát képezte a *havasgazdálkodás*. Korabeli megfogalmazás szerint az „oly hegyvidéki legelőket, melyek fekvésöknél fogva és az éghajlati viszonyok

következtében többnyire csak nyáron át használatnak a rendszerint ott rajtok vagy a közelökben tanyázó házi állatokkal való legeltetés által, a legelőkhöz tartozó majorokkal, szállásokkal, rétekkal, esetleg kisebb szántókkal, fás (erdős, ligetes, bokros) területrészekkel együtt” nevezték *havasoknak*.²¹⁶ A havasok rendszerint az erdő felső határától az örök hó és jég alsó határáig terjedtek. Az 1879. évi erdőtörvény alapján a felső erdőhatár közelében álló erdőtagok a *véderdők* kategóriájába kerültek. Ez azt jelenti, hogy azok nem a fatermesztés, hanem a talaj és a mélyebben fekvő erdőállományok (esetleg mezőgazdasági területek) védelmét szolgálták. Amíg azonban a felettük lévő régiókban, a havasi réteken és legelőkön rendezetlen viszonyok (elvizenyősödött, gyommal benőtt, túllegeltetett területek) uralkodtak, az erdők ezt a hivatásukat nem tölthették be.

A fenti, szűkebb értelemben vett ökológiai és erdészeti szempontokon túl a havasokon folyó gazdálkodás fejlesztését *gazdasági és szociális megfontolások* is ösztönözték. A hegyvidéki nép általános elmaradottságát részben a legelőhiánnyal, az állattenyésztési lehetőségek szűk voltával magyarázták. Ezért a havasgazdálkodás fejlesztése a hegyvidéki nép megsegítésének fontos területe lett. Mivel a havasi területek Erdélyben is jórészt az erdőkhöz kapcsolódtak, az államerdészet igyekezett a korszerű havasi gazdálkodást kialakítani. Ebbe a munkába beletartozott a havasokra vezető utak kiépítése, istállók, karámok, pásztorszállások építése, a havasi legelők takarítása és a vizenyős területek lecsapolása, továbbá maga a havasi fűtermés mennyiségének fokozása. Ez utóbbit a gyomirtással, a trágyázással és a fűmagvetéssel érték el.²¹⁷

A kincstári havasok javítását követően természetesen ott a *bárcázási rendszert* vezették be, mert csak így tudták a felhajtható állatok számát, fajtát stb. meghatározni és szabályozni. Ezzel párhuzamosan igyekeztek a korábbi, kiterjedt erdőkárosításokat (a véderdők legeltetése, égetése stb.) is mérsékelni, a szervezett havasgazdálkodás révén a fokozott felügyeletet megvalósítani. A havasgazdálkodás fejlesztése, a szigorú növekedése az erdőkárosítások megtorlása természetesen ellenállást váltott ki. Ráadásul a belterjességre való törekvést ellenzők a kérdést nemzetiségi oldalról is igyekeztek támadni. Példája lehet ennek a Móc föld, ahonnan egy 1908. évi beadványt idézünk.²¹⁸

Az egyik topánfalvi ügyvéd által tíz, a topánfalvi járásba tartozó község nevében szerkesztett iratban leszögezték, hogy a lakosság életlehetőségei az erdőtörvény életbe léptetése, az 1880-as évek eleje óta jelentősen romlottak. A hegyvidéki nép megélhetését ugyanis – érveltek – az erdő és a legelő jelenti. Az úrbéri rendezésekkor már csorbították a nép érdekeit, de a belterjes erdő- és havaskezelés az utóbbi években szinte lehetetlenné tette az életet. Így a „Kincses Erdély” helyett a nép már „Nyomorúságos Erdély”-ről beszélt.

A havasokra a korábbi, marhánként 30–40 filléres bárca helyett 5 K-ért adnak legeltetési engedélyt. Ráadásul ez csak egyetlen egy havasra érvényes. Ebből következik, hogy ha a marha a havasról letéved, akkor a „hűséges erdőőrök” (a „hűséges” állandó jelzőt csak egyszer váltja fel – szintén gúnyos értelemben – a „jórahaló”) a tulajdonost meg is büntetik. A községeknek nincsen közlegelőjük, így a kincstári havasokra vannak utalva, amit a kincstár – vélték a beadvány fogalmazói – átadhatna a községeknek, esetleg csekély ár mellett újra bérbe adhatna. Mégpedig nem egy embernek – mert az albérlésbe adja tovább, hogy meggazdagodjon –, hanem községeknek.

Ugyanezt ajánlották az erdők esetében is. A vágásokat ugyanis a kincstár „gazdag magánosoknak” (például a lippai „Grosz” cégnek) értékesíti, holott a községek részletfizetés mellett szintén vállalkoznának kitermelésre. Az értékesítést a házi faipari (csebrek, faedények stb. faragása) termékek az Alföldön történő eladásában, illetve a vízfűrészek által metszett fűrészáruban látták. Példán mutatták be, hogy ez a munka is milyen keserves, de mégis vállalkoznak rá. „Így keresik a havasok lakói – írták – azokat a keserves filléreket, amelyeket a haza oltárára teszik, hogy a közterhekhez hozzájárul(janak), de azért a közboldogságból ki legyen(ek) zárva.”

Ezek alapján kérték, hogy a kincstár marhánként minimális fűbért állapítson meg, amely minden kincstári havasra érvényes. A vágásokat pedig adják el a községeknek úgy, hogy a termelt fát szárazfaaron számolják el. Létesítsen az állam mintagazdaságot Topánfalván, ahonnan szakembereket küldjenek mind a tíz községbe.

A Maros-Torda vármegye főispánjához címzett memorandumot az alispáni véleménnyel továbbították a belügyminiszterhez. Az alispán rámutatott arra, hogy „aki az oláh parasztnak a megélhetés

önzetlen biztosítását nyújtja, az vezérelheti, az politikai supremantióját gyakorolhatja fölötte. Ma ez a vezetés sajnos már-már a nemzetiségi agitátorok kezében van.” Kormányzati érdek tehát, hogy ne engedjék „a még romlatlan lelkű oláh paraszt tendenciózus eltvelyítését agitátorai által.”

Az alispán is támogatta azt, hogy a legelőbérleteket szállítsák le, állítsanak fel mintagazdaságot, sőt a korábbi, a községek számára kedvezőbb erdőhasználatot is fontolják meg. A kormánynak ugyanis lehetősége van a havasi nép megnyerésére „egy, valamivel több hazafias áldozat meghozásával” Végül pedig kérte a belügyminisztert, hogy a havasi területekkel rendelkező járások vezetői a teendőket közös értekezleten vitassák meg, sőt szükségességét látta egy minisztériumi kirendeltség felállításának is.

A memorandumban megfogalmazott erdőbérlet lehetetlenségét talán nem is kell részleteznünk, hiszen az erdőértékesítésekkor láttuk, hogy még a tőkeerős, nagy cégek is csak a fatermés egy részét tudták megvenni. A minisztériumi kirendeltségeket viszont Erdélyszerte felállították.²¹⁹ A tejszövetkezetek is fokozatosan megkezdtek működésüket, ahol az illetékes erdőgondnok a vezetőség munkájában hivatalból részt vett.

1912-ben a kincstári havasokra tízéves terveket készítettek, amelyek kapcsán érdemes áttekintenünk az erdélyi erdészeti egységek havasainak helyzetét, illetve a fejlesztésükre vonatkozó elképzeléseket.²²⁰

A máramaroszi erdőigazgatóság területén alakultak a legelső minta tejgazdaságok, bár ezek jórészt az általunk most nem vizsgált Tisza-jobbparti részen voltak. Az erdőigazgatóság 118 kincstári havast kezelt, amelyek egy részét a szakajtó hasábjain is ismertették.²²¹ 1912-ben úgy látták, hogy még több mint 10 évig évente legalább százezer koronát kell fordítani a máramarosi havasgazdálkodás fejlesztésére. Az erdőigazgatóság példája mindenesetre arra intette a havasgazdálkodással foglalkozó szakembereket, hogy a havasi berendezésekre, mintagazdaságokra és tejszövetkezetekre fordított pénzek a vártnál sokkal később fognak megtérülni.

A nagybányai főerdőhivatal jelentésében ezt írta: „Az itteni havasok kivétel nélkül silány és elhanyagolt állapotban vannak, azok feljavítására és berendezésére eddig semmiféle költség nem fordított,

mert az 1910. és 1911. években a rendelkezésre álló csekély hitelből csupán csak a fernezelyi erdőgondnokság Izvora gyeplegelőjén fogantatosítottak feljavítási munkálatokat.” A befolyt csekély, bárcázásból származó jövedelem mellett pedig nem látták biztosítottnak a havasok fejlesztését. Ennek alapján azt javasolták, hogy a főerdőhivatal ilyen irányú jövedelmét és az esetleges központi támogatást egy-egy különösen elhanyagolt állapotban lévő havas javítására fordítsák. A tejjgazdaság alapításáról pedig az volt a véleményük, hogy azt inkább a „rendelkezésre álló gyep legelőkön” kellene megvalósítani. Azaz a havasi legelők, tejjgazdaságok fejlesztését csak a sík- és dombvidéki területek ilyen irányú fejlesztése után képzelték el.

A *kolozsvári erdőigazgatóság* jelentéséből kitűnt, hogy csak a gyalui erdőgondnokság területén kezdtek el egy havas (az Izsár-havas) javítási munkálatait, ahol már istállókat is építettek. Felhívták a figyelmet arra, hogy a többi havason nagyon silány a fű, különösen pedig az itatóhelyek hiányoznak. A havasok tervezett javításával kapcsolatban megjegyezték, hogy a marhatenyésztés fejlesztése nemcsak a környező községek jólétét fogja emelni, hanem „a folyton emelkedő húsarak mérséklése által a közállapotokra (is) kedvező hatással leend.”

A *szászsebesi erdőhivatal* jelentéséből a következőket emelhetjük ki. Az ottani 49 havasi terület különösen kedvezőtlen kitéttőségű, több esetben 2000 m feletti tagokból állt. A zombékos, henyefenyővel benőtt legelők csak juhtenyésztésre voltak alkalmasak. Csak két havast, a Lupsát és a Rekittát rendezték be – nagy költséggel – szarvasmarha – legelővé, „a nélkül azonban, hogy ez bármely csekély eredménnyel járt volna; amennyiben a Lupsa havason... az 1912. évben is juhot kellett legeltetni – s a Rekittán sem történhetett az elmúlt évben semmi a szarvasmarha tenyésztésének előmozdítása ügyében, a minthogy a tenyész apa állatok beállítása nélkül ez nem is volt remélhető.” Tehát hiába a berendezett havas, ha megfelelő állatállomány nincs.

Itt utalnunk kell arra, hogy a példának tekintett alpesi államokban a havasgazdálkodás kimondottan a szarvasmarha-tenyésztésre épült. Az ottani viszonyokat tanulmányozó magyar szakemberek szeme előtt is a szarvasmarha-állomány kialakítása, az ehhez kapcsolódó tejszövetkezetek megszervezése lebegett. Ezért igyekeztek a

havasi legelőket is a szarvasmarha-tenyésztésre berendezni, holott a magyarországi havasok – főleg az erdélyiek – inkább a juhtenyésztésnek kedveztek. Ennek voltak hagyományai, amit a havasok házi kezelésbe vételével és a bárcázási rendszer bevezetésével nem lehetett egyik napról a másikra megváltoztatni.

Az *orszói erdőhivatalból* küldött jelentésben is a változással szembeni közönyösséget, sőt ellenszenvet emelték ki. „Az itteni népnek – írták – kirívó közönyössége minden – még előnyeit is szolgáló – újitással szemben mutatkozó határtalan maradisága, a megszokott életmóddal való eltéréssel szemben táplált ellenszenv, ezek mind olyan tulajdonságok, melyek az itteni kincstári havasok rendszeresebb és okszerűbb hasznosítását egyelőre megnehezítik.” Mindennek alapján az erdőgondnok a megfelelő mintagazdaság létrehozását tartotta a legelső és legfontosabb feladatnak.

1914-ben miniszteri rendeletben határozták meg a havasok feljavításának egyes lépéseit,²²² de a kitört világháború a tényleges munkákat megakadályozta. A havasok használatával kapcsolatos feszültségek azonban nemhogy csökkentek volna, hanem nőttek. Példaképpen a *nagybányai főerdőhivatal* és a *rákosfalvi telepések* ellentétére utalunk.²²³

A rákosfalviak a kohóvölgyi erdőgondnokság egyik havasát, évi haszonbérlet lefizetése mellett, évekig legeltették. A legelőt azonban nem gondozták, ott komoly károk keletkeztek, úgyhogy 1914 végével az erdőgondnokság a bérleti szerződést felmondta. Annál is inkább, mert a rákosfalviak nem voltak hajlandók azt sem közölni, hogy az adott havason hány állatot legeltetnek.

Hogy a község továbbra is lehetőséget kapjon legeltetésre, 1915-től bevezették a bárcázást. Ehhez azonban össze kellett volna írni a felhajtandó állatokat, de az erdőgondnok hiába kérte a község előjáróságát és hiába szállt ki a helyszínre, a rákosfalviak nem engedték jószágaik összeírását. Közben a járási főszolgabíró útján kérték a régi legelőbérleti rendszer visszaállítását, amit a főerdőhivatal – az 1914. évi miniszteri intézkedés miatt – nem engedhetett meg. Így bárcaváltásra senki nem jelentkezett, hanem lopva legeltetett. 1916-ban ismét önényesen hajtották fel az állatokat a legelőre, erre az erdőgondnok a községet feljelentette. A büntetést persze nem lehetett végrehajtani, úgyhogy a probléma 1917-ben újra jelentkezett. Ekkor kérte a főer-

dőhivatal a minisztert, hogy az erdei kihágás megakadályozásához a karhatalmat vehesse igénybe. Erre az engedélyt megkapta, de az ügy további részleteit nem ismerjük, bár feltételezhetjük, hogy sem az erdei kihágás, sem a rákosfalviak legelőkérdése nem rendeződött megnyugtatóan.

A háborús helyzetben ugyanis – miként már más legelők esetében láttuk – a korábbi legeltetési tiltásokat is feloldották. Különösen így volt ez 1918-ban. Igaz, ekkor is igyekeztek – az általános elveknek megfelelően – a kincstárnál dolgozókat előnyben részesíteni. Például a dévai erdőgazdagsághoz tartozó Kismuncsel lakosai 1918 nyarára kértek általános legeltetési engedélyt, mert a tavaszi nagy takarmányhiányban már a szalmás ólak tetejét etették. A szászsebesi erdőhivatal véleménye szerint a leginkább rászorultakon kívül azoknak adtak (egyelőre bárcák alapján) legelőt, akik a kincstári erdőkben „minden hatósági kényszer nélkül” fuvarozást vállaltak.²²⁴

Erdőgazdasági szempontból az erdőterületen végzett *szántóföldi művelés* is mellékhasználat, amelyre szintén több helyen sor került. Mind a tarvágások utáni 2–3 évi mezőgazdasági művelésben, mind a köztesművelés alkalmával szintén igyekeztek a kincstárnál dolgozó munkásoknak előnyt biztosítani. Ezzel is szorosabbra fűzték azok kincstárhoz való viszonyát. A szántóföldi művelésre alkalmas területek azonban nagyon gyakran távoli, nehezen megközelíthető helyeken voltak, úgyhogy nem mindig találtak rá bérlőt. A szántóföldek állapota szinte folyamatosan romlott, mert az 5–6 éves bérletek mellett a bérlők nem trágyázták, nem tartották megfelelően karban a földeket.²²⁵

Össességében a mezőgazdasági mellékhasználat – a kincstár minden igyekezete ellenére sem – nem tudott elegendő lehetőséget biztosítani a kincstári területek közé ékelt települések lakóinak. A szűkebb értelemben vett szakmai szempontok – amelyek a jogszabályokban is megfogalmazódtak – nem engedték a korlátlan legeltetést, kaszálást, szántóföldi művelést. Ezt a lakosok nem mindig fogadták el, így boldogulásuk gátjának az államerdészetet látták. Ugyanakkor a fejlesztési elképzelések megvalósításai, mint amilyen például a havasgazdálkodási program volt, lassan haladtak. Ráadásul a lakosság ezeket a fejlesztéseket nem értette meg, így nehezen fogadta el.

2.8.2 Vadászat, vadgazdálkodás

A vadászat és a vadgazdálkodás a vizsgált időszakban nem képezte a kincstári erdőgazdálkodás számottevő területét. Igaz, az erdészeti személyzet is bérelt, tartott fenn magának vadászterületet, de kiterjedt vadgazdálkodásra nem vállalkozhatott. Jórészt ennek tudható be, hogy a dualizmus idején – Gödöllő kivételével – nem is a kincstári területeken valósították meg a modern vadgazdálkodást, hanem a fejlesztésben általában a magánuradalmak jártak az élen. A nagyobb kincstári uradalmak erdészeti személyzetének ugyanis éppen elég feladatot adott az erdő, a vadgazdálkodás belterjessé tételére legfeljebb csak századunkban gondolhattak.

A belterjesség fokmérője évtizedekig a *szarvasállomány* létszáma volt. A szarvas ugyanis a XIX. század hatvanas éveire országszerte megfogyott, amelynek a visszatelepítése, meghonosítása nagyobb arányban csak az 1883. évi vadászati törvényt követően kezdődött el. Az újratelepülő, újratelepített szarvast a ragadozóktól, vadorzóktól védeni kellett, amit csak megfelelő vadászati (erdészeti) személyzet tudott ellátni. A szarvas etetőket, takarmányozást is kívánt, de a mezőgazdasági területeken és az erdőkben okozott kár megelőzését, csökkentését csak a szarvas további szaporodásának megakadályozásával lehetett elérni. Egyik oldalról a kívánatos vadászszákmány, a másiktól pedig a korábbi időkből ismeretlen tömegű vadkár ütközött szinte minden kincstári vadászterületen.

Máramarosban a jobbágyfelszabadítást, forradalmat és szabadságharcot követő időkben is maradt némi szarvasállomány, amely az 1880-as években kezdett számottevően gyarapodni.²²⁶ A sok ragadozó, az orvvadászat és a legeltetés ugyan évtizedekig zavarta az állományt, de a vadászat szigorú korlátozása, illetve a ragadozók kiterjedt irtása az 1900-as évekre komoly állománygyarapodást eredményezett. 1900-ban írták, hogy „a viszonyokat nem ismerők előtt talán meseszerű, de igen sok ezerre megy a tengeri, zab, burgonya érése idejében azon szegény emberek száma, a kik kis pásztortüzik mellett, hegyoldalakon, félreeső helyeken, heteken át nem hajthatják álomra fejüket, hogy kis termésüket a vadaktól megóvják.”²²⁷ Ugyanakkor az is megütközést keltett, hogy az erdészek a felújításokat és fiatalosokat óvták a legeltéstől, de a szarvasok kártételének nem

szabtak gátat. Szabtak volna, de nem tudtak. Különösen a jegenyefenyő károsítását nem tudták megakadályozni.

Máramarosban, főleg a Visó-völgyben *medve*, máshol hiúz és őz is volt, bár a hiúz éppen az őzállomány elszaporodásának szabott gátat. A vadászati jogot részben bérbe adták (az 1880-as években Rudolf trónörökösnek is volt itt vadászterülete), részben az erdészeti személyzet gyakorolta.

A *nagybányai főerdőhivatal* jelentős részének vadászati jogát a Teleki és Károlyi grófok bérelték. A múlt században az őz és a vaddisznó, kisebb részben a medve jelentette a nagyvadzsákmányt, de az őzállományt az 1890-es években elszaporodott hiúzok erősen megtizedelték. Századunk első évtizedében a vadászterület bérlői a gim- és dámszarvas tenyésztésére helyezték a fő súlyt. A szarvasok azonban a környező mezőgazdasági területeken olyan nagy kárt tettek, hogy az ilyen fekvésű erdők bérletét gróf Károlyi Lajos lemondta. Ugyanakkor a szarvasok veszélyeztették a fenyőfelújításokat is. Amikor az erdészek ezt szóvá tették, a bérlők az orvvadászok ellen keltek ki, illetve az erdészeti személyzet ragadozóirtását kérték: jutalmakat helyeztek kilátásba, illetve csapdákat szereztek be. A vadkár ügyében tehát megegyezés nem született.

A személyzetnek fenntartott területeken az erdészek főleg az apróvadtenyésztésre helyezték a hangsúlyt – ott legalább nem merült fel vadkár.²²⁸

A *kolozsvári erdőigazgatóság görgényi uradalmának* vadászati nevezettségét a *medve* jelentette. Az uradalomban már a kiegyezést megelőző időben is kiterjedt medvevadászat folyt. Az erdőségek bérlői a környék lakosait megtanították a medvék tartózkodási helyének kinyomozására, majd a hajtásra. Ugyancsak tartottak kopófalkát is.

1870-től egy darabig az erdőtiszti személyzet gyakorolta a vadászati jogot, de nekik sem idejük, sem felkészültségük nem volt a hagyományos medvevadászat folytatására. 1875-ben a híres Afrika-vadász, gróf Teleki Sámuel vette bérbe a görgényi erdőket, aki újra felevenítette az egykori medvevadászatokat. 1882-től viszont Rudolf trónörökös lett a bérlő, „mert azon óhaját fejezte ki, hogy szeretne hazánkban oly vadászterületet bérbe venni, hol a medve még elegendő számban fordul elő.” Ez pedig csak a görgényi kincstári erdő lehetett.²²⁹

Rudolf görgényi medveadászatairól a szakajtó részletesen beszámolt,²³⁰ azok a korabeli közélet jelentős eseményének számítottak. A trónörökös halála után újra Teleki Sámuel bérelte a területet, aki igyekezett a belterjesebb vadgazdálkodást meghonosítani. Ez az őz- és szarvasállomány szaporítását és a ragadozók (farkas, róka, vadmacska) irtását jelentette. A medveadászatokon kívül híresek voltak még a Libánfalva és Görgényorsova községek közelében levő bokros erdők, ahol az 1880-as években két nap alatt akár 200 erdei szalonkát is lőttek.²³¹

Századunkban a vadászat, vadgazdálkodás jelentősége az erdőigazgatóság egész területén nőtt.

A megfelelő vadászati viszonyok kialakítását mind a kincstári személyzet által kezelt, mind a bérbe adott területen szorgalmazták. Ennek legfontosabb feltételeit a ragadozók irtásában látták, amelyet a kincstár rendszeresen végzett mérgezéssel vélt megoldani. A mérgezés hatékonyságát rontotta azonban az, hogy a kincstár mérgezte a ragadozókat, a magánosok, illetve a vadásztársulatok viszont nem.

A kincstári erdőket bérlő vadászok általában elfogadható vadgazdálkodást honosítottak meg, bár akadtak kivételek. Például a fogarasi kincstári erdők vadászati jogát bérlő gróf Károlyi Gyulát az 1910-es években többször is felszólították, hogy tartson vadort és a vadápolás legelemibb kötelezettségeinek tegyén eleget.

Olykor egy-egy kincstári területen olyan kedvezőtlen vadászati viszonyok uralkodtak, hogy nem akadt bérlő. Például a kolozsvári erdőigazgatósághoz újonnan szervezett kovásznai erdőgondnokság erdőit nem tudták bérbe adni. Az erdőben lévő idegen belzetek művelése, a legeltetés zavarta a vadat, de talán a legnagyobb veszélyt az erdő körül és az erdőben legeltető pásztorok jelentették. „A jószág körül tartani szokott pásztorkutyák üldözik a vadat, és a pásztorok között sok az orvvadász” – alakult ki erről a birtokról a vélemény, úgyhogy nem is jelentkezett senki vadászbérlőnek.²³²

A *szászsebesi erdőhivatalban* évtizedekig nem tudtak komoly gondot fordítani a vadászatra. Csak 1891-ben telepítették meg a szarvasokat, amelyeket a Dunántúlról szereztek be. A legfontosabb vadászati terület, a bisztrai erdőgondnokság bérlője itt is Teleki Sámuel volt, aki nagy gondot fordított a szarvasállomány védelmére. Az első telepített szarvasbikát 1898-ban lőtte,²³³ de századunkban is „nagy

mérséklettel” gyakorolta a vadászatot. Ennek ellenére a szarvas nem szaporodott túl, így 1913-ban az erdőhivatal örömmel állapította meg: „Az erdőgazdaságot érintő vadkárosítás nem fordult elő.”

A szarvas megtelepítését máshol, például a szászvárosi erdőgondnokság területén is szorgalmazták, a vadászati jogot szarvastelepítési kötelezettség mellett kívánták értékesíteni. Megjegyezzük még, hogy a vadászati bérleti díj csekélyisége – 2,3 fillér/kh – jórészt tükrözte a vadászati lehetőségeket.²³⁴ (Összehasonlításul: Máramarosban ugyanebben az időben 8,83 fillér/kh volt a díj.)²³⁵

A *lippai főerdőhivatal* és a *lugosi erdőgazgatóság* területén általában kevés vad lelt otthonra. Ennek oka a vidék vízszegénysége és a jelentős számú orvvadász volt. Egyedül a vaddisznó jelentet komolyabb vadászszákmányt, amelynek itteni vadászatáról leírás is készült.²³⁶ A vadászati jogot részben a kezelő erdészek gyakorolták, illetve néhány környékbeli nagybirtokos, vármegyei előljáró.

A csálai erdőgondnokság Aradhoz közeli erdőiben kielégítő életlehetőséget talált az őz, a nyúl és a fácán, bár a Maros gyakori kiöntései ezeket az állományokat is veszélyeztették.²³⁷ A *vadászerdei erdőőri szakiskola* jó hatással volt a vadgazdálkodásra is. Itt évente több ezer fácánt neveltek, amiket főleg Temes vármegyében értékesítettek.²³⁸

Az *orsovai erdőhivatal* – szintén csekély – vadászati lehetőségeiből a *zergevadászatot* emelhetjük ki. VADAS Jenő 1888-ban kelt leírásából megismerkedhetünk az itt dívó (hajtásos) zergevadászzal, sőt a zergeállomány alakulásáról kifejtett véleményével is: „e havasokon zerge, vadjaink ez ősz alakja, nemcsak hogy nincs közel, mint sokan hiszik a végpusztuláshoz, hanem állománya... teljesen kielégítőnek konstatáltatott.” Ezt VADAS teljes egészében a kincstár vadvédő, vadkímélő tevékenységének tulajdonította.²³⁹

Összefoglalásként újra hangsúlyozzuk, hogy az erdőkincstár passzív védelemmel legfeljebb csak elősegítette a vadállomány szaporodását, de nagyobb anyagi áldozatra és munkavégzésre nem vállalkozott. Legfeljebb a bérlők megválasztásánál igyekezett a modern vadtenyésztési, vadhonosítási szempontokat érvényesíteni. Erdély északi, fejlettebb erdőművelést folytató részein viszont a vadkár egyre több gondot okozott.

2.8.3 Halászat, haltenyésztés

A halászat és haltenyésztés – hasonlóan a vadgazdálkodáshoz – szintén századunkban kapott nagyobb szerepet a kincstári erdőgazdálkodásban. Tulajdonképpen csak az 1910-ben kiadott miniszteri rendeletre, a halászati viszonyokat feltáró összeírásra kezdtek a halászati kérdésekkel komolyabban foglalkozni. Ebben nagy szerepe volt SIMONFFY Gyulának, aki a külföld halászati viszonyainak tanulmányozása után javasolta az államkincstári vizeken is a modern haltenyésztés meghonosítását.²⁴⁰

SIMONFFY mutatott rá arra, hogy ugyan az 1888. évi XIX. tc., a halászati törvény a halászati jogot a víztulajdon – amely legtöbbször a parti ingatlanhoz kapcsolódott – elválaszthatatlan részévé tette, de az államerdészet ezzel a tulajdonjogával nem nagyon élt. Az 1910. évi rendeletre készült összeírásokból kiderült, hogy a halászati jogot a legtöbb erdőgondnokságban nem értékesítették, sőt a halállománnyal sem sokat törődtek. Ez Erdélyben fokozottan érvényes volt, hiszen a házi kezelés mellett bárcázással lehetővé tett sporthorgászat inkább a Magas-Tátrához vagy egyéb üdülőhelyekhez kapcsolódhatott, mint a mindentől távol lévő erdélyi patakokhoz, tavakhoz. Lássuk azonban az egyes erdészeti egységek halászati viszonyait!²⁴¹

A *máramarosszigeti erdőigazgatóság* halas vizeit még 1910-ben alig értékesítették, bár a haltenyésztésnek némi nyomára azért akadunk. A Vasér-völgyben 1898-ban halkötőházat létesítettek. A pisztráng szaporodását akarták mesterségesen is elősegíteni, de a rendszeresen gyakorolt tutajozás és az azt szolgáló mütárgyak a pisztrángok elszaporodását nagyban akadályozták. Amíg a máramarosi tutajozás nem csökken – vélte SIMONFFY –, addig itt a belterjesebb halgazdálkodást nem lehet megvalósítani.

A *nagybányai főerdőhivatalhoz* tartozó láposbányai és fermezelyi erdőgondnokságban a halászati jogot már 1910 előtt is értékesítették, de a hálnépeség a főerdőhivatal egész területén gyenge volt. Ennek legfőbb okaként a bánya- és kohóművek szennyvizeit jelölték meg, amely víz nemcsak a halakat, de az alsóbbrendű élőlényeket is eltüntette a patakokból.

1910 után a főerdőhivatal lépéseket tett a hozzá tartozó mintegy 137 km hosszú vízterület benépesítésére. Ezeket a vizeket házi kezelésbe vették, halköltőházakban sebes és szivárványos pisztrángivadékokat neveltek, és ivadéknevelő tavakat is létesítettek. 1914-ben

úgy látták, hogy 2–3 év múlva a főerdőhivatalhoz tartozó vizek egy részén elkezdődhet a rendszeres sporthorgászat.²⁴²

A *kolozsvári erdőigazgatóság* területén is jórészt pisztrángos vizek voltak. A görgényi uradalomban a halállományt a tutajozáson kívül az ottani zord időjárás sem engedte elszaporodni. Télen ugyanis a patakokban gyakran fenékjég képződött, amely a hal életfeltételét szinte lehetetlenné tette. Az 1880-as években az egész uradalom területén 100–150 pisztrágnál többet nem fogtak.²⁴³ A századfordulón az iszticsói és laposnyai erdőgondnokságban halköltőházak elhelyezésével igyekeztek az állományt szaporítani, amelyet az óriás-tutajozás beszüntetése is segített.

A dobresti erdőgondnokságban szintén halköltőházakat létesítettek, ahol szivárványos és sebes pisztrángot szaporítottak, sőt az egyik patak medrét kimondottan ivadéknevelésre alakították át. Az Erdélyi Érc-hegységben, illetve a Gyalui-havasokban jó közepes *rákállománnyal* is számoltak. A századfordulón országsszerte fellépő rákpestis ezen a vidéken viszonylag kis pusztítást végzett.

Az erdőigazgatósághoz tartozó 14 erdőgondnokságból 9 helyen bérlet útján, 1 helyen a vadászati joggal egybekötöttén értékesítették a halászati jogot, míg 4 helyen nem találtak bérlőt. Ez az 1910. évi állapot, de három évvel később is vita tárgya volt a halászati jog megfelelő értékesítése. A bérlet mellett szólt, hogy a bérlő többéves szerződés esetén maga végezte el a szükséges beruházásokat, szaporította a halállományt. A bárcázás tulajdonképpen csak a házi kezelésre történő általános törekvésbe illett bele. A bárcák korlátozott kiadásával ugyan a halállomány fokozott védelmét is szolgálhatták, de a kiterjedt orvhalászat mellett ez a védelem számottevően nem érvényesülhetett. Ráadásul a kevés eladott bárca kicsi jövedelmet is jelentett. Hosszabb távon – engedve a minisztériumi törekvéseknek – a kolozsvári erdőigazgatóság mégis a bárcázási rendszer általános elterjedésével számolt.²⁴⁴

A *Szászsebesi erdőhivatal* a halas vizeket előbb bérlet útján értékesítette, 1910-től viszont itt is a házi kezelést szorgalmazták. A minisztériumi törekvés azonban – vélték Szászsebesen – személyzetszaporítással járna. Ráadásul a sporthorgászoknak bárcázással értékesíthető pisztrángos víz, a Sebes folyó és mellékpatakai, a nagy távolság miatt hozzáférhetetlenek. (A folyón egyébként – mint tudjuk – faúsz-

tatás folyt, így inkább a mellékpatakok jöhettek számításba.) Az erdőhivatal tehát nem bízott a házi kezeléssel összekötött bárcázási rendszer eredményességében.

Ugyancsak csekély eredményt hoztak a pisztrángtenyésztési próbálkozások is. Például a gotuli erdőgondnokságban létesítettek halköltőházakat, de ott ikrákat mégsem költöttek. Nemcsak a szakértelem és a tapasztalat hiányzott, hanem a tenyészanyag is. Az erdészek nem tudták a pisztrángokat a helyi vizekből kifogni, mert idejük nem volt ilyen munkára. A gredistyei és oási részen is építettek halköltőházakat, sőt a patakok medrébe zubogókat is terveztek, de évekig állt a munka. A minisztérium hiába támogatta pénzzel a halgazdálkodást, a szászsebesi erdészeknek nem volt idejük rá. Ezért 1913-ban a minisztériumnak azt javasolták, hogy a halas vizek házi kezeléséről hadd mondjanak le. A vizek hasznosítását a vadászati jog bérbe adásakor kívánták elérni, a házi kezelést egyszerűen megvalósíthatatlannak tartották.²⁴⁵

A *lippai főerdőhivatal* halas vizei jórészt a Marosra korlátozódtak, mert a helyi patakokban pisztráng nem fordult elő. (A tóváradi erdőgondnokságban viszont elég szép rákállományról tudósítottak.) Különösen a kisebb igényű szivárványos pisztráng megtelepítését tervezték, de a tényleges munkáról adataink nincsenek.

A marosi halászat jogát a Marosvízi Halászati Társulat bérelte, amelynek működését SIMONFFY Gyula 1912-ben „kíméletlen, zsaroló” gazdálkodásnak minősítette.

A *lugosi erdőigazgatóságban* a Temes és a Béga, illetve ezek mellékágai kínáltak halászati lehetőséget. A lunkányi erdőgondnokságban halköltőházat létesítettek, ahol sebes és szivárványos pisztrángot szaporítottak. Ivadéknevelő tavuk viszont nem volt.

A halászati jogot bérlet útján értékesítették. A Béga mentén például úgy, hogy a községek maguk vagy a községi lakosok egyénenként bérelték a jogot. Komoly gazdálkodást természetesen itt nem lehetett tervezni.

Az *orsovai erdőhivatal* változatos vizei változatos halfaunának adtak életlehetőséget. A pisztrángtól kezdve a vizáig minden halfaj előfordult, de az 1910-es években már úgy látták, hogy egyre gyérülő számban. A pisztrángok szaporodását két erdőgondnokságban halköltőház elhelyezésével igyekeztek elősegíteni, Herkulesfürdő kör-

nyékén pedig a fűrdőigazgatóság valósította meg a modern sport-horgászat lehetőségét.

A halászati jogot mindenhol bérlet útján értékesítették, bár csak századunkban fordítottak a bérleti viszonyokra nagyobb figyelmet. Így 1910-től vetettek ki bérleti díjat például az adakalei török lakosságra, akik a Duna balparti félmedrében addig háborítatlanul halásztak.

Az orsovai erdőhivatalban egyébként úgy látták, hogy az orvhalászat minden halszaporítási törekvésnek útját állja. Az orvhalások ugyanis az Erdély-szerte robbanó- és kábítóanyagokkal halásztak, meszezték a vizet, sőt esetenként a patakot is elterelték. A belterjesebb haltenyésztés, a több hal pedig több orvhalászt vonzott, így a nagy költséggel megvalósuló elképzelések hamar zátonyra futottak.

Míndezek mellett összefoglalásként arra utalunk, hogy a kincstári vizek 1910-ben meghirdetett belterjesebb hasznosítása tulajdonképpen alig kezdődött el. Az erdészek – sok egyéb munkájuk mellett – nem nagyon tudták vállalni a patakok benépesítését, a halászati jog bárcázás mellett történő értékesítését. Helyette inkább a fejlett, ellenőrzött bérleti rendszer (amelyet szívesen kapcsoltak volna össze a vadászati joggal) kiépítését tartották a célravezető módszernek. Ugyanakkor már jelentkeztek a gazdálkodásból következő élőhelykárosítások is (például vegyszerek vízbe jutása, az úsztatás, tutajozás kártétele), amelyek élővilág-romboló hatására már felfigyeltek, de megakadályozására elég keveset tudtak tenni.

2.9 ERDÉSZETI OKTATÁS, KÍSÉRLETÜGY, KÖRNYEZET- ÉS TERMÉSZETVÉDELEM

Az 1879. évi erdőtvényben a nem magánerdők, tehát állami felügyelet alatt állók kezelését szakképzettséghez kötötték. Ez akadémiaiát végzett erdőtiszt és szakvizsgázott erdőőrök alkalmazását jelentette. Az elegendő számú erdőtiszt és erdőőr képzése viszont az államnak adott feladatot. Selmecbányán a felsőfokú, az ország négy másik helyén pedig az alapfokú erdészeti oktatást oldották meg. Az *erdőőri szakiskolák* közül kettő, a vadászerdei és a görgényszentimrei az általunk most vizsgált területen működött. (A másik két iskolának Liptóújvár és Királyhalom – Ásotthalom – adott otthont.)